

Esztergom történelme és nevezetességei

Történelmi áttekintés:

Esztergom **Magyarország egyik legnagyobb történelmi múlttal rendelkező városa**. Fényes királyi személyek, jeles események, gazdag paloták, templomok képét kegyetlen csaták öldöklése, tatár és török hordák garázdálkodása - pusztulás, majd újjáépítés váltakozó képei követik. A város történetében az egész ország történelme sűrűsödik.

Az ezeréves magyar történelemnek nincsen olyan évtizede, melynek során fel ne merülne Esztergom városának neve. Hová lett a régi királyi székváros? Hol vannak egykori híres műemlékei?

Ezekre a kérdésekre viszontagságos történelmünk adja meg a választ. A **középkori Esztergom a mai város alatt, a földben nyugszik**, s csupán régészeti feltárásokkal közelíthető meg, a régi Esztergom **ugyanis a 150 éves török uralom alatt megsemmisült**. Lakóit felkoncolták, rabszíjra fűzték, aki tudott, elmenekült. A török kiűzése utáni új telepések pedig széthordták a romokat és új várost építettek a régi helyén. A legújabb ásatások eredményeiből tudjuk, hogy a Várhegy és környéke a jégkor végétől (20000 év) folyamatosan lakott hely. Az első, nevééről is ismert nép a Nyugat-Európából származó **kelták** népe i. e. 350 körül települt meg ezen a tájon. A Várhegyen lévő megerősített központjuk (oppidum) alatt terült el hatalmas kiterjedésű virágzó településük az időszámítás kezdetéig, amikor **római légiók hódították meg a vidéket**. Ettől kezdve Solva néven Pannonia provincia fontos határmenti települése lett. A római birodalom bukását követő népvándorlás korának itt megtelepedett népeiről hun, germán, majd avar és frank leletek tanúskodnak. A város belterületén a honfoglaló magyarok emlékei is előkerültek.

A **honfoglalástól** kialakuló település nagyobb jelentőségre akkor emelkedik, amikor a 960-as évektől kezdve **Géza** (a későbbi fejedelem) **Esztergomot választja lakóhelyéül**. Itt a Várhegyen, a római castrum területén kiépített palotájában születik 969-975 táján fia, Vajk, a későbbi I. (Szent) István király. Ugyancsak Géza építi az első templomot is a Várhegyen, Szent István vértanú tiszteletére. 973-ban fontos történelmi esemény kiindulópontja Esztergom. Ez év húsvétján Géza fejedelem követeket küld I. Ottó császár Quedlinburgban tartott nemzetközi béke-értekezletére. Békét ajánl a korábbi hadjáratok helyett és hittérítőket kér.

István király a régi fejedelmi lakhely helyett a hegy déli sziklájára új palotát, a hegy közepére pedig nagy bazilikát épít Szent Adalbert tiszteletére a magyar egyház feje, az esztergomi érsek számára.

A Várhegy alatt már ekkor jelentős iparos-kereskedő települések alakulnak ki. (Kutatóink feltételezik, hogy a város mai nevét is a fejedelem bolgár-török eredetű bőrpáncél-készítőinek Esztrugin nevű településéről kaphatta.)

1000-ben Istvánt itt koronázták királlyá. István király uralkodásától a XIII. század elejéig itt működik az ország egyetlen pénzverdéje. Ekkor épül ki az esztergomi vár, amely 1241-ig (a tatárjárásig) királyainak székhelye, de nemcsak a magyar állam, hanem az egyház, és egyúttal Esztergom vármegye központja is. Az esztergomi érsek az István király által alapított tíz püspökség feje, aki gyakran fontos állami funkciókat tölt be, és kizárólagos joga a királyok koronázása.

A Várhegy alatti fejedelmi, majd királyi szolgálónépek, kézművesek, kereskedők településeiből alakult ki az **Árpád-kori Magyarország legjelentősebb városa** - az ország gazdasági életének legfontosabb helye. A francia Odo de Deogilo, aki 1147-ben járt itt, a következőket írja: "...a Duna számos ország kincsét és gazdagságát hordja össze a híres Esztergomba."

A város leggazdagabb polgárai a távolsági kereskedelemmel, iparral foglalkozó latinusok - francia, spanyol, belga és olasz eredetű polgárok - alkotják a városi tanács testületét (XIII. századi pecsétjük képéből alakul ki Esztergom címere).

Ebben a városban keresik fel az **országba érkező vagy átutazó külföldi uralkodók** a magyar királyokat: pl. II. Gézá (1147) III. Konrád császár és III. Bélát Barbarossa Frigyes német császár. A velük utazó tudósítók, történetírók mind kiemelik a város jelentőségét és gazdagságát. Lübecki Arnold, Barbarossa Frigyes történetírója egyenesen a magyarok fővárosának (... "quae Ungarorum est metropolis" ...) nevezi Esztergomot.

A XIII. század elején az ország politikai és gazdasági életének központja Esztergom. Erről tanúskodik a város első nagy pusztulását írásban megörökítő szemtanú, Rogerius mester nagyváradi kanonok is a tatárjárásról szóló "Siralmas Énekében": "...minthogy pedig Esztergom Magyarország valamennyi városánál mindnél különb volt - írja -, igen gondolkoznak (a tatárok), hogy a Dunán átkeljenek, s ott üssenek tábor..." ami, miután a Duna befagyott, hamarosan meg is történt.

Kegyetlen ostrom során pusztult el Árpád-kori fővárosunk. Bár a következő évekből fennmaradt oklevelek tanúsága szerint a lakosság egy része (akik a várba menekültek) megmaradt, s az újjáépítés, az új lakosok betelepítése is hamarosan megindult, a város mégis elveszítette országos vezető szerepét. **IV. Béla a királyi palotát és a várat az érsekeknek adományozza, s székhelyét az ország végleges fővárosába, Budára helyezi át.** Jómaga azonban családjával együtt az esztergomi ferenceseknek a tatárjáráskor elpusztított és általa fényesen újjáépített templomába temetkezik (1270).

A várat ezután az érsekek építik és szépítik tovább. Övék a vár alatti Víziváros is. A valóban város jellegű és méretű, "királyi város" fallal kerített magja azonban továbbra is királyi fennhatóság alatt marad. A szerzetesrendek egész sora tér vissza vagy telepszik meg az egyházi központban.

A polgárság is sokat hallat magáról: évszázados harcot vív régi jogainak fenntartásáért, illetve visszaszerzéséért, valamint az egyháznak a királyi város területén való terjeszkedése ellen.

Az Árpád-ház kihalása utáni zűrzavaros időben újabb csapás éri Esztergomot: 1304-ben Vencel cseh király hadai elfoglalják és kirabolják a várat, mely az elkövetkező évtizedben **többször is gazdát cserél.** Károly Róbert, majd Nagy Lajos király pártfogolja a várost. 1327-ben a királyi városhoz csatolják a legnagyobb és legjelentősebb külvárost, a délkeleten fekvő Kovácsit, a különféle mesteremberek (kovácsok, ötvösök és pénzverők) három templommal is rendelkező városrészét.

A XIV-XV. században Esztergom érsekei révén gyakran országos események színtere, s a magyar kultúrának - Buda mellett - egyik legfontosabb fellegvára lesz. Udvarukban, amelynek gazdagsága a budai és visegrádi királyi udvarokéval vetekszik, gyakran fordulnak meg **királyi vendégek** és Európa- szerte ismert **tudósok, művészek**: Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás király, Galeotto Marzio, Regiomontanus, a híres csillagász, vagy Ilkus Márton és Georg Peuerbach, Pier Paolo Vergerio és végül Antonio Bonfini, Mátyás király történetírója, aki történeti munkájában különösen Vitéz János, Mátyás király nevelője építkezéseit emeli ki. Vitéz a régi székesegyház mellé emeletes könyvtárat, csillagvizsgálót épített. Legjelentősebb alkotásáról, híres palotájáról és függőkertjeiről írja Bonfini: "...a várban tágas lovagtermet épített. Ez elé vörös márványból pompás, kiugró tornácot - loggiát - emeltetett kettős erkéllyel. A nagyterem fejéhez a Sibyllák kápolnáját építtette, ahol valamennyi Sibylla képét láthatjuk. A lovagterem falán sorban nemcsak az összes magyar király, de a szkita ősök képei is láthatók... továbbá kettős kertet is létesített, amelyeket oszlopokkal és felettük húzódó folyosóval koronázott. A két kert közé, a szikla mellett kerek tornyot építtetett vörös márványból, s ezt különböző termekkel, fönt kilátó erkélyekkel ékesítette... Szent Adalbert bazilikáját üvegmazas cserepekkel fedette be..." Mátyás király özvegye, Beatrix tíz évig (1490-1500) az esztergomi vár lakója.

Jelentős emlékek maradnak a következő lakó, **Bakócz Tamás érsek** (†1521) idejéből korunkra: ő építteti - olasz mesterekkel -1507-ben a magyarországi reneszánsz építészet legszebb és a középkori Esztergom egyetlen épségben megmaradt egyházi építményét, a **Bakócz-kápolnát**, saját sírhelyének. A kápolna oltárát carrarai márványból, a fiesolei Andrea Ferrucci szobrász faragja 1519-ben.

A török hódítás, az 1526-os évszám a virágzó középkori Esztergom pusztulásának is kezdetét jelzi. A mohácsi csatában hősi halált hal az érsek is. **1526 és 1543 között**, amikor **két király is van Magyarországnak**, hat alkalommal ostromolják Esztergomot - hol Ferdinánd, hol Szapolyai János seregei, hol pedig a török. 1530-ban végleg Ferdinánd kezére kerül a vár. A főkáptalant és az érsekséget Nagyszombatba, ill. Pozsonyba költözteti (ennek köszönhető, hogy a kincstár egy része, a levéltár és a könyvtár anyaga megmaradt), és a várba idegen zsoldosokat helyez.

1543-ban Szulejmán szultán hatalmas sereggel és nagyszámú ágyúval kezdi **ostromolni** az akkori viszonylatban erős várat. Nem egészen kétheti ostrom és a kezdeti hősi ellenállás után az idegen (spanyol, olasz, német) őrség árulással feladja a várat. Ekkor pusztulnak el véglegesen a külvárosok. A megrongálódott épületeket többé nem építik újjá. Anyagukat az erődítmények kijavítására és újak építésére használják fel. Ugyanekkor pusztul el a Szent Adalbert templom keleti fele és a vár több jelentős építménye.

Esztergom egy több megyényi területre kiterjedő **török szandzsák központja**, és a török birodalom észak-nyugati határán fekvő **fontos végvár** lesz - a felvidéki bányavárosok és Bécs, illetőleg a Buda elleni támadások fő ütközőpontja. A sikertelen, de pusztító erejű 1594. évi ostromban a Víziváros falánál kap halálos sebet és hal hősi halált Balassa (Balassi) Bálint, magyar nyelvű líránk első európai rangú költője, a végvári világ jeles alakja.

A legpusztítóbb ostromra **1595-ben** kerül sor, amikor **sikerül a várat visszafoglalni**. Ennek azonban nagy ára van. Ekkor pusztul el a vár és város középkori építményeinek túlnyomó többsége, s a felszabadítókat lakhatatlan, üszkös romok fogadják. **1605-től 1683-ig újra a török az úr a várban**, s szerte az egész vidéken.

A törökök főleg a várat építik, erősítik, de emellett jelentős új épületeket, dzsámikat, mecseteket, minareteket, kupolás fürdőket is emelnek. Ezeket és a még fennálló korábbi épületeket az 1683. évi, Esztergom felszabadítását eredményező ostrom tarolja le, tizedeli meg - bár néhány török építmény fennáll még a XVIII. század elején is. **Utoljára 1685-be ostromolja török sereg Esztergomot,** s a következő évben már Buda is felszabadul. Ezekben a harcokban tűnik fel az esztergomi származású Bottyán János, a vár lovasságának parancsnoka, később a Rákóczi-féle szabadságharc legendás tábornoka. Mindazt ami a század végén újjáépült, II. Rákóczi Ferenc 1706. évi, hosszan tartó, de végül sikerrel járó ostromának alkalmával égetik fel és rombolják le.

A kipusztított területre nagyarányú telepítéssel új lakosság került: magyar, szlovák és német telepesek érkeznek ide. Ekkor alakul ki a **vidék újkori nemzetiségi képe.** A környéken elpusztult **65 magyar falu helyén csupán 22, többségében nemzetiségi lakosságú** település éled újjá.

Az újjáépülő város **1725-ben visszakapja ugyan szabad királyi városi rangját** - méretei, jelentősége azonban csak árnyéka a réginek.

Megerősödik a kézműipar: 1730 táján már 17 önálló céh működik Esztergomban. Fontos szerepet játszik a kereskedelem, a szőlészet és bortermelés is. A belváros és a Víziváros barokk városképe ekkor alakul ki. Jellemző rá a polgári barokk építészet nyugodt egyszerűsége, mértéktartása. A legszebb épületek a város piacterén (a mai Széchenyi tér) és a környező utcákban emelkednek.

1761-ben az érsekség visszakapja a várat, ahol két év múlva megkezdik a hatalmas, új egyházi központ kiépítésének munkáit: a Várhegy közepét, a Szent Adalbert és Szent István templomok és várfalak jelentős maradványaival együtt elhordják, hogy helyet nyerjenek az új székesegyház számára.

Bár a hatalmas építkezés és az érsekség visszatelepedése (1820) jelentős szerepet játszik a város életében, **Esztergom fejlődése fokozatosan lelassul,** s a Bazilika építésének befejezésével szinte teljesen leáll.

A **XX. század** elejére Esztergom már csak közigazgatási székhely mivolta, ill. **kulturális és oktatási intézményei,** jelentős épületei révén számít fontosabb helynek. Tovább rontja a város helyzetét, hogy **1920-tól a trianoni békeszerződés értelmében határvárossá válik,** és elveszti eredeti vonzáskörének jelentősebb részét.

A két háború között 1924-től 1941-ben bekövetkezett haláláig itt tölti nyarait a költő, **Babits Mihály.** A költő háza az ország irodalmi életének egyik gyújtópontja, s jelenléte Esztergom szellemi életére is nagy hatással van.

A **30-as évek** legfontosabb eseménye az **Árpád-kori királyi palota maradványainak feltárása és helyreállítása.** Ez ismét Esztergomra tereli a figyelmet. A második világháború után Esztergom a legjelentősebben károsodott magyar városok egyike. Az újjáépítés azonban lassan eltünteti a háború nyomait, s Esztergomnak **idegenforgalmi jelentősége mellett** két fő vonása erősödik meg: adottságai révén egyrészt a környék **kulturális és művelődési centruma,** másrészt a 60-as évektől kibontakozó helyi ipari fejlődés eredményeként a **magyar szerszámgép- és műszeripar fontos bázisa** lett.

Nevezetességek:

Aki Esztergomba utazik, már messziről elgyönyörködhet a **magyar klasszicizmus legmonumentálisabb épületében**, a Bazilikában, amely a kanyargó Duna felett, a Várhegy tetején, hegyek koszorújába zárva uralkodik a tájon.

A város jelképének tekinthető épület **Magyarország legnagyobb temploma**, mely az első magyar király, István által alapított régi Szent Adalbert-templom romjainak helyén, Kühnel Pál, Pach János és Hild József tervei szerint, **1822- 1869 között épült**. Felszentelésére (1856) írta **Liszt Ferenc az Esztergomi Misét**. A klasszicista stílusban épült monumentális templom belsejében is lenyűgözők a méretek: a kupola **71,5 méteres belső magassága**, az óriási boltozatok, **Michelangelo Greigoletti hatalmas oltárképe**. Oldalt, Szent István vértanú kápolnájában magyar és más nemzetek szentjeinek csillogó ereklyéi, értékes ötvösművek láthatók. A déli oldalon a középkori székesegyház épségben megmaradt mellékkápolnája, a vörös márványból épített **Bakócz- kápolna** áll. A Bazilika építői az eredetileg kissé távolabb álló épületet 1600 beszámozott darabra szedték szét, s eredeti formájában beépítették az új templomba. A kincstárban a **közép- és újbabkori magyar és európai ötvösművészet** remekeit őrzik. A XIII. század óta használt koronázási eskükereszt, művészi sodronyzománcos kelyhek, úrmutatók a magyar ötvösök tudását, Francesco Francia körmeneti keresztje vagy a híres "Mátyás kálvária" felső, zománcos arany figurákkal díszített része és számos más tárgy a nyugat- európai ötvösök keze munkáját dicsérik. Az ötvösművek mellett a kincstár a régi magyar és európai textilművésznek (miseruhák, palástok, oltárterítők, stb.) is gazdag gyűjteménye. A déli oldaltoronyban függő **hatalmas harang** mély zengésű hangja messze vidékre elhangzik. A nagy kupola tetejéről páratlan panoráma tárul elénk: a tájat észak, kelet és dél felől a Börzsöny, a Visegrádi-hegység, a Pilis és a Gerecse hegyeinek koszorúja övezi, nyugat felé a Duna völgyében, s a Kisalföld párába merülő síkságán vész el a tekintet. Lent a város kanyargó utcái, tarka tetős házsoraiból kiemelkedő templomtornyai történelmi levegőt árasztanak. Közvetlen a Bazilika alatt, a hegy peremén régi falak, bástyák, rondellák állnak - az esztergomi vár maradványai.

Az **egykori királyi palotának** és a várnak részben a török időkben, részben a Bazilika építésekor eltemetett **maradványai** az 1930-as évekig a föld alatt rejtőztek. **1934-1938 között ásták ki és állították helyre** e palota jelentős részleteit s a régészeti feltárások napjainkban is folynak. A román stílusú boltozatok és kapuk alatt, lakószobákon, falakba épített szűk lépcsőkön és síkatorokon áthaladva megelevenedik előttünk a múlt. A palotának ez a része **III. Béla király (1172-1196) idejében épült**. Feleségével, VII. Lajos francia király leányával jöhettek ide azok a francia építőmesterek, akik a királyi várkápolna későromán-koragótikus épületét felépítették a XII. század végén. A kápolnában XII-XIV. századi freskók, az egykori lakótornyok falán a korai magyar reneszánsz legszebb falfestményei láthatók. A palota teraszáról Esztergom városképében gyönyörködhetünk. Alattunk az egykori Érsek-város vagy Víziváros házai, templomai láthatók a Prímási palotával. Szemközt a Szent Tamás-hegy dombja, a hegyek és a Duna között pedig Esztergom belvárosa.

A **várfalak** a Bazilika északi oldalán is fennállnak még. Az északi rondelláról szép kilátás nyílik a Duna-túlparti - szlovákiai - Párkányra, a Garam folyó völgyére, Esztergom északi városrészére: Szentgyörgymezőre, a Duna völgyére és a Vízivárosra.

A **Víziváros** nevét azért kapta, mert a Kis- és Nagy-Duna partján épült fel. Egykori erődítései, városfalai, középkori bástyái, török rondellái ma is láthatók a dunaparti sétány mellett. A városfal északi végénél, a Nagy-Duna partján érdekes emlék hívja fel magára a figyelmet: egy **török feliratos kőtábla**, mely Szulejmán szultán 1543. évi győzelmes ostromának emlékét hirdeti... A városfalon belül kanyargó kis utcácskákban török dzsámik és fürdők maradványai rejtőznek.

A Víziváros kedves, kanyargós főutcáján, barokk és klasszicista épületek között áll a **Prímási palota**, Lippert József alkotása (1880-82). (kép26) Ennek emeletén helyezkedik el a Simor János érsek által alapított világhírű **Keresztény Múzeum**. A múzeum a középkori magyar táblaképfestészetnek és szobrászatnak, az olasz és nyugat-európai festészetnek és iparművészetnek rendkívül gazdag tárháza: itt látható többek között a híres garamszentbenedeki Úrkoporsó fából faragott, színes szobrokkal díszített későgótikus, kápolnaszerű építménye, **Kolozsvári Tamás** oltárképe a XV. századból, **M.S. mester** oltárképei (1506), felvidéki gótikus szárnyasoltárok, XIII-XVII. századi **olasz, németalföldi és flamand mesterek művei**, XVI-XVIII. századi gobelinek és a páratlan értékű fajansz- és porcelán gyűjtemény.

A Vízivárosban található **Balassa Bálint Múzeum** szép arányú, barokk épülete középkori alapokon épült, s a török kiűzése után jó ideig Esztergom vármegye első székháza volt.

A Víziváros főterén álló **kéttornyú plébániatemplom**, melyét a jezsuiták építettek 1728-38 között és az egytornyú volt ferences templom ugyancsak a barokk építőművészet alkotásai.

A Víziváros déli végén áll a **Főszékesegyházi Könyvtár** épülete, melyet 1853-ban Hild József tervei szerint emeltek. Magyarország egyik leggazdagabb egyházi könyvtára kb. **250.000 kötetet** őriz, melyek között jelentős számú **kódex és ősnymtatvány** található, például az Énekek Énekének latin nyelvű magyarázata a XII. századból, a Mátyás király adományából származó "Lövdödi Corvina" vagy a Jordánszky-kódex, amely az 1516-19-ből való magyar bibliafordítást tartalmazza. A hatalmas Bakócz- és Ulászló- graduálék mellett szerényen húzódik meg a Balassa-Biblia, melybe Balassa Bálint születésének és halálának körülményeit jegyezte be nagybátyja, Balassa András.

A közeli **Szent Tamás-hegy** nevezetessége a barokk kálvária, a hegy tetejét koronázó klasszicista kápolnával, melyet egy Árpád-kori templom romjai felett, az Esztergomért meghalt hősök emlékére emeltek a múlt század elején. A hegy arról a templomról kapta a nevét, melyet a XII. század végén Bánffy Lukács érsek építtetett az Anglia érsekeként vértanúhalált szenvedett **Becket Szent Tamás tiszteletére**, aki a párizsi egyetemen egykor tanuló társa volt. A templom s a törökök által a helyére épített palánkvár rég elpusztult. Helyén, a hegytetőn, a Bazilikát építő kőművesek, mesteremberek múlt század elején épített girbe-gurba utcái, apró házikói az egykori budai Tabánéhoz hasonló hangulatot őriznek.

A hegy alatt a **strandfürdő** kék víztükre (helyén még a múlt században is a melegvizű Hévíz-tó terült el) és a Fürdő Szálló klasszicista épülete látható. Itt szállt meg Kossuth Lajos 1848 őszén, egy toborzó útja alkalmával.

A hegy déli oldalán mediterrán hangulatú, kacsaringós, lépcsős ösvény vezet le a barokk stílusú **Szent István-kápolnához**. A város főtere, a műemlékileg védett Széchenyi tér. A barokk, rokokó, copf és klasszicista stílusú épületek közül a teret délről lezáró **Városháza** egyemeletes barokk épülete hívja fel magára a figyelmet. Eredetileg Vak Bottyán kuruc generális földszintes kúriája volt (1689). Emeletét 1729-ben építették. A ház az 1750-es években leégett. Mai formáját 1770-1773 között, Hartmann Antal helyi építőmester tervei alapján nyerte el. Erről tanúskodik a homlokzatán látható évszamos, **vörös márvány kőfaragvány** is, amely Esztergom címerét (tornyokkal védett városfalon belül palotaépületet, alatta az Árpádok vágásos pajzsa) ábrázolja.

Az épület sarkán **Vak Bottyán lovas bronzszobra** (Martsa István alkotása) emlékeztet a ház egykori tulajdonosára. A tér közepén álló Szentháromság- szobor Kiss György alkotása (1900). A Városháza mellett nyíló Bottyán János utcában díszes fakapuzatú barokk polgárházak sorakoznak. Itt található a **ferencesek** 1700-1755 között épült **temploma** is, gazdag barokk berendezéssel. Az utca túlsó oldalán emelkedő díszes kapuzatú, emeletes barokk palota a gróf Sándor család (az "Ördöglovas" Sándor Móric családjának) esztergomi kúriája volt.

A Kis-Duna felé, az Oratsek Ignác pesti építőmester által épített **belvárosi plébániatemplom** szép, barokk épülete (1757-1762) és gazdag berendezése, távolabb a kupolás, klasszicista stílusban épült Szent Anna- (Kerek-) templom látható. A Kossuth Lajos utca 60. sz. ház udvarán álló faszindelyes **görögkeleti templomot** Esztergom régi szerb telepesei építették 1770 táján.

E szép fekvésű és műemlékekben oly gazdag város, a magyar történelem viharos századainak tanúja ma elsősorban a múlt szépségei iránt fogékony s a művészetet kedvelő turisták látogatásának célpontja. Ám úgy tűnik, visszanyer valamit az ország politikai életében betöltött szerepéből és megújulhatnak régi épületei, gazdag hagyományai is.

